

Stanisław Waszak

1906–1974

Z rozwojem Uczelni był związany w sposób szczególnie zmarły 15 października 1974 roku Profesor Stanisław Waszak. Wskutek reorganizacji szkolnictwa wyższego w roku 1950 pojawiły się istotne zmiany w dziedzinie nauczania dyscyplin ekonomicznych w poznańskim ośrodku naukowym. W wyniku likwidacji sekcji ekonomicznej na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego nastąpiło przesunięcie punktu ciężkości do Wyższej Szkoły Ekonomicznej. Aby sprostać nowym zadaniom, trzeba było wykształcić funkcje naukowo-badawczych tej Uczelni. Ogromny wkład na tym polu wniósł Profesor Waszak.

Urodził się 2 sierpnia 1906 roku w Sławsku Górnym pod Kruszwicą, jako syn Kazimierza i Marianny z Juszcaków, w środowisku rolniczym. Szkołę podstawową ukończył w rodzinnej wsi. W roku 1919 rozpoczął naukę w gimnazjum typu matematyczno-przyrodniczego w Inowrocławiu. W roku 1927 złożył egzamin dojrzałości. Studia odbył na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. W okresie studiów zachował ściśle związki z umiłowaną ziemią kujawską. Stał się żarliwym propagatorem jej folkloru i kultury, utrzymując się w tym czasie z pracy dziennikarskiej i publicystycznej.

W końcowej fazie studiów (1931) został młodszym asystentem prof. Marcina Nadobnika, kierownika Katedry Statystyki na Uniwersytecie Poznańskim. Pod jego kierunkiem przygotował pracę doktorską, poświęconą skutkom demograficznym I wojny światowej na ziemiach polskich. Wyznaczona na jesień 1939 roku obrona dysertacji nie odbyła się wskutek wybuchu wojny, a praca uległa w czasie okupacji zniszczeniu. Jego zainteresowań naukowych nie przerwał jednak okres wojny. Wysiedlony w 1939 roku do Generalnego Gubernatorstwa (Ostrowiec Świętokrzyski, Kielce), korzystał ze zbiorów Biblioteki Wydziału Statystycznego miasta Warszawy i opracowywał problemy z zakresu teorii statystyki i demografii, które rozwinął w dalszych latach swej twórczości naukowej. W roku 1945, na podstawie nowo przygotowanej dysertacji *Technika opracowań statystycznych a wiarygodność wyników*, doktoryzował się na Uniwersytecie Poznańskim, a w roku 1951 habilitował się na tej Uczelni na podstawie rozprawy *Problemy ludnościowe Niemiec w I i II wojnie światowej*. Tytuł profesora nadzwyczajnego uzyskał w roku 1969.

Wskutek zlikwidowania na Uniwersytecie studiów ekonomicznych, straciło tam na znaczeniu nauczanie dyscypliny statystycznej. Stanisław Waszak przeszedł więc do WSE, w której w roku 1950 utworzono pierwszą Katedrę Statystyki. Powierzono jej kierownictwo prof. Nadobnikowi. Doktor Stanisław Waszak uzyskał stanowisko zastępcy profesora. W roku 1951 przejął Katedrę Statystyki i kierował nią przez niemal 20 lat, do chwili powrotu (1970) na Uniwersytet Poznański z powodu wprowadzenia przepisów o jednoetatowości zatrudnienia. Praca w WSE okazała się najbardziej owocna w jego niezwykle dynamicznej działalności naukowej.

Profesor reprezentował typ statystyka-badacza. Umiejętności te wykształcił stosunkowo wcześnie. Będąc asystentem, podjął bowiem równoległą pracę w Urzędzie Statystycznym miasta Poznania. Stał się jednym z najbliższych współpracowników dyrektora tego Urzędu – Zygmunta Zaleskiego, i objął w roku 1936 obowiązki jego zastępcy. Na tym stanowisku konfrontował teorię z praktyką statystyczną, gromadząc doświadczenia związane z przeprowadzaniem własnych badań naukowych. Proces swego rozwoju naukowego związał z procesem praktycznego wdrażania nauk statystycznych do praktyki statystycznej. Podobnie postępował po zakończeniu działań wojennych. Obok pracy na Uniwersytecie, podjął obowiązki dyrektora tego Urzędu (1945–1950), przekształcając tę placówkę w prężną jednostkę badawczą w kraju, wyróżniającą się licznymi inicjatywami badań regionalnych. Pełnił funkcję delegata Głównego Urzędu Statystycznego, naczelnego komisarza spisowego w powojennych spisach ludności (1946 i 1950), uzupełniając je własnym dodatkiem w postaci spisu mieszkań w celu oszacowania zasobów mieszkaniowych w zniszczonym Poznaniu. Brał udział w przygotowywaniu aktów normatywnych o reorganizacji statystyki państwowej. Był długoletnim konsultantem i członkiem Rady Naukowej GUS.

Kontakt Profesora z praktyką statystyczną wywarł poważny wpływ nie tylko na jego twórczość naukową, ale na działalność dydaktyczną. Rozległą wiedzę teoretyczną łączył z bogatym doświadczeniem praktycznym, które zaowocowało, w sposób najbardziej widoczny, w oryginalnych poszukiwaniach badawczych własnych oraz w inspirowanych przez niego badaniach jego uczniów. Gruntowna znajomość procesu poznania statystycznego sprawiła, że stawiał wysokie wymagania swoim uczniom, oczekując w rozprawach doktorskich umiejętności rozwiązania problemu badawczego opartego na samodzielnie tworzonej dokumentacji źródłowej, poddanej opracowaniu i analizie za pomocą współczesnych metod i technik statystycznych. Wysokie wymagania stawiał także uczestnikom seminariów magisterskich i dyplomowych. Musiały być one oparte na materiale empirycznym. Stwarzało to konstruktywną atmosferę sprzyjającą rozwojowi poszukiwań badawczych, jako niezbędnego warunku dla rozwoju samodzielnej pracy naukowej.

Atmosfera ta w stosunkowo krótkim czasie wyszła poza ramy, utworzonego na Uczelni staraniem Profesora, kierunku studiów „statystyki” (ze specjalnościami: statystyki przemysłu i statystyki handlu), oddziałując na pozostałe kierunki studiów.

Znamienne jest, że przy Katedrze Statystyki już w pierwszej połowie lat 50. powstało zaplecze badawcze w postaci pracowni statystycznej i powołania instytucji pracowników inżynieryjno-technicznych. Było to w skali Uczelni oraz w szkolnictwie ekonomicznym wydarzenie bez precedensu, które z czasem zdobyło naśladowców w innych katedrach i innych uczelniach kraju, przyczyniając się do ożywienia badań naukowych. Było to możliwe dzięki pełnieniu przez Profesora funkcji dziekana Wydziału Finansów w roku akademickim 1951/1952, a następnie prorektora ds. nauki w latach 1956/1957–1958/1959.

Fascynacja badaniami statystycznymi sprawiła, że w stosunkowo krótkim czasie nastąpiło dowartościowanie niedocenianych funkcji naukowo-badawczych. Proces szybkiej reorientacji w kierunku badań empirycznych wśród pracowników Uczelni zawdzięczać należy głównie Profesorowi Waszakowi jako inspiratorowi i organizatorowi tych badań. Dzięki rozwojowi badań własnych dorobek wykładowców Uczelni powstawał po roku 1950 prawie wyłącznie w zakładach Uczelni, przewyższając często swym dynamizmem zakłady uniwersyteckie.

Profesor przypisywał działalności dydaktycznej duże znaczenie. Piękny, literacki język, przejrzysta konstrukcja, jasność wywodów, konkretność ujęcia prezentowanych problemów pozostawiała u słuchaczy zawsze niezatarte wrażenia. Należał do grona tych nielicznych nauczycieli akademickich, którzy proces dydaktyczny opierali przede wszystkim na własnych, oryginalnych wynikach badawczych. Miał wyjątkową zdolność myślenia kategoriami ilościowymi oraz łatwość wdrażania słuchaczy do opanowania wielu trudnych problemów, związanych z prawidłowym stosowaniem narzędzi statystycznych. Był zdecydowanym przeciwnikiem traktowania metod statystycznych wyłącznie z formalnego punktu widzenia. Naukę statystyki traktował jako naukę formalną o metodach badania zjawisk empirycznych, w której wyróżniał teorię statystycznego poznania i technikę statystyki. Technice statystycznej wyznaczał szczególnie aktywną rolę w badaniu statystycznym. Proces badania statystycznego uważał za najważniejszy dział teorii statystyki. Nadawało to poglądom Profesora swoiste piętno, wyodrębniając poznański ośrodek myśli statystycznej spośród pozostałych ośrodków naukowych w kraju.

Profesor posiadał wielostronnie rozwinięty warsztat badawczy. Pierwszoplanowe miejsce zajmowały w nim studia nad rozwojem ludnościowym Niemiec. Zajmował się, jako jeden z nielicznych demografów europejskich, rolą czynnika demograficznego w związku z tzw. teorią wojny na wyczerpanie, bilansem strat ludnościowych Niemiec w okresie I i II wojny światowej oraz badał możliwość odrodzenia się ich potencjału demograficznego. Bezpośrednio z tymi studiami wiążą się badania nad skutkami demograficznymi obu wojen na ziemiach polskich. Badania te stawiają Profesora w gronie najwybitniejszych znawców problemów demograficznych Niemiec. Swą rozległą wiedzą dobrze służył narodowi polskiemu. Występował jako ekspert na procesie Arthura Greisera, przed Najwyższym Trybunałem Narodowym. Współpraco-

wał z Biurem Prac Kongresowych Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Instytutem Zachodnim. Ogłosił liczne rozprawy i przyczynki w języku angielskim i francuskim, polemizując w nich z tendencyjnymi tezami na temat strat ludnościowych w ostatniej wojnie. Wyniki tych badań spotkały się z szerokim zainteresowaniem za granicą. Nie zdążył ukończyć przygotowywania do druku obszernej monografii analityczno-dokumentacyjnej pod tytułem *Terytorium i ludność Polski pod hitlerowską okupacją*, wydanej jako kolejny tom serii *Documenta Occupationis Teutonicae*.

Następną dziedziną badań, stanowiącą swego rodzaju pasję Profesora były studia archiwalne z zakresu demografii historycznej. Ich geneza wiązała się z prowadzonymi na Uniwersytecie Poznańskim wykładami z zagadnień demograficznych Polski. Poznawszy braki w tym przedmiocie, Profesor przeprowadził badania sprawdzające poprawność obliczenia zaludnienia miast polskich, poczynwszy od XIX wieku. Dało to asumpt do bardziej pogłębionych studiów rozwojowych w tym kierunku. Dzięki pomocy finansowej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk przeprowadził szczegółowe badania archiwalne nad księgami metrykalnymi dla miasta Poznania w XVI–XVIII wieku oraz Wielkopolski z końca XVIII wieku (Elenchy), poprawiając niektóre błędne ustalenia liczbowe. Z okazji przypadającego w roku 1953 700-lecia otrzymania przywilejów samorządowych oraz 1000-lecia istnienia na terenie miasta Poznania osad targowych, ogłosił drukiem rezultaty tych badań. Były one poświęcone zabudowie mieszkaniowej Poznania w XVI i XVII wieku oraz pionierskiemu w demografii światowej studium o rekonstrukcji na podstawie materiałów metrykalnych dzietności rodziny mieszczańskiej w Poznaniu w końcu XVI i w XVII wieku. Ogłoszona w roku 1954 publikacja stawia Profesora na równi ze szkołą francuską (L'Henry, Goubert, Dupaquier) i szkołą angielską (Laslett). Badania nad zjawiskami ludnościowymi kraju w przeszłości stanowiły, szczególnie pod koniec życia, coraz żywszy przedmiot jego zainteresowań. W tym kierunku stale rozbudowywał warsztat naukowy i prowadził studia metodologiczne, które przedstawiał na posiedzeniach Komitetu Nauk Demograficznych PAN.

Bliskie były również Profesorowi współczesne problemy ludnościowe kraju. Badał je na wielu płaszczyznach. Szczególnie wiele uwagi poświęcał regionowi wielkopolskiemu i Ziemiom Zachodnim, z którymi łączyły go więzi emocjonalne. Województwo poznańskie jako pierwsze w kraju otrzymało monograficzne opracowanie procesów demograficznych w okresie powojennym, miasto Poznań natomiast spośród wszystkich miast metropolitalnych w kraju legitymowało się stosunkowo najbardziej wszechstronnym opracowaniem zagadnień ludnościowych. Dysponując dobrze rozwiniętym warsztatem naukowym, mógł wraz z zespołem swych pracowników przystąpić do opracowania własnych tablic wymieralności, na podstawie których opracował wielowariantowe, długofalowe prognozy ludnościowe. Z uwagi na oryginalność przyjętej metody postępowania badawczego były to dociekania w pełni pionierskie. Opracowane przez Profesora prognozy były trafne, dzięki czemu cieszyły się szcze-

gólnym zaufaniem i uznaniem ze strony instytucji centralnych. Obliczone w skali krajowej i regionalnej (województw, miast i powiatów) prognozy tworzyły podstawy do perspektywicznych studiów demograficznych w ujęciu dynamiczno-przestrzennym. Opierając się na nich, Profesor rozwinął interesującą perspektywnie wizję wyżów i niżów demograficznych oraz ich społeczno-ekonomiczne następstwa (szkolnictwo, rynek pracy, budownictwo mieszkaniowe, zmiany w potencjale demograficznym). W związku z przewidywanym zachwianiem równowagi pokoleń w licznych swych publikacjach dał wyraz zaniepokojeniu i trosce o przyszły rozwój demograficzny kraju.

Na kanwie tych studiów powstały trzy obszernie opracowania analityczne, poświęcone perspektywom rozwoju ludności miasta Poznania i województwa poznańskiego (Prace Rady Naukowo-Ekonomicznej przy Prezydium WRN w Poznaniu, t. 2) oraz nieopublikowane dla województw: bydgoskiego (*Rozwój demograficzny województwa bydgoskiego w minionym i nadchodzącym dwudziestoleciu*) oraz katowickiego (*Zagadnienia demograficzne województwa katowickiego*).

Jako uczoney interesował się zagadnieniami, które obejmowały różne dziedziny wiedzy. Był uczonym o rzadko spotykanej kulturze umysłowej. Cechowały go wielkie zaangażowanie i pasja we wszystkich poczynaniach, wszechstronność zainteresowań, wielki humanizm, a nade wszystko głęboki patriotyzm. We wszystkich jego pracach przebijała troska o dobro narodu. Miał naturę impulsywną, konfliktową, a zarazem rzadko spotykaną intelektualną odwagę wypowiedzenia sądów i opinii – często wbrew poglądom otoczenia. Stąd jego uczestnictwo na posiedzeniach i konferencjach naukowych budziło często postrach wśród uczestników, a ze względu na wypowiedzane słowa prawdy niekiedy wielki aplauz i zadowolenie. Przykładowo, gdy w roku 1951 działały na Uczelni, na wzór radzieckiego Komsomołu, studenckie grupy aktywistów ZMP, oceniając poszczególne wykłady, wystąpił w czasie wykładu wobec nich publicznie, co wywarło tak piorunujący skutek, że zaniechano natychmiast tej praktyki na Uczelni ku zadowoleniu wszystkich profesorów. Sobie i swoim współpracownikom stawiał wysokie wymagania w pracy naukowej. Ten krytyczny stosunek i wysokie poczucie odpowiedzialności za słowo publikowane stały się jedną z przyczyn, że bogaty dorobek pracy naukowej Profesora został tylko w części ogłoszony drukiem. Wiele opracowań, które miały się ukazać jako prace zwarte, odkładał na późniejszy okres w celu odpowiedniego dopracowania.

Nadwężone zdrowie na skutek długotrwałej choroby nie pozwoliło tego dzieła dokończyć. Tkwi w tym wielki tragizm. W najbardziej dojrzałej i twórczej fazie swego pracowitego życia niedane mu było dokonać syntezy swych długoletnich dociekań. Olbrzymi warsztat naukowy nie ujawnił do końca swych tajemnic. Profesor Stanisław Waszak zmarł w wieku 68 lat, jako wybitny syn ziemi wielkopolskiej, na której i dla której ponad 40 lat prowadził żmudną pracę badawczą, i którą ukochoał, i z której był zawsze tak bardzo dumny. Pozostał jej do końca wierny. Nasza Uczelnia wiele mu zawdzięcza. Zasiał w niej ziarno umiejętności poszukiwania prawdy naukowej za po-

mocą metody statystycznej, które tak obficie zaowocowało po jego odejściu. Jego nieprzeciętne umiejętności badawcze i inspiracje twórczych postaw wśród wielu uczniów i współpracowników w pracy naukowo-badawczej zaskarbiły mu wdzięczną i trwałą pamięć u kolejnych generacji pracowników Uczelni.

Stanisław Wierchośłowski